

ΣΙΣΤΡΟΥΝΙ Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΜΟΝΗ ΓΕΝΕΣΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ**

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
8^Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ**

Ιωάννινα 2011

Γενική επιμέλεια: Παπαδοπούλου Βαρβάρα, Διευθύντρια 8^{ης} Ε.Β.Α.

Ομάδα εργασίας: Δημητρακοπούλου Πολυξένη, Αρχαιολόγος

Νάκου Βασιλική, Αρχαιολόγος

Ανδρίτσος Κοσμάς, Τοπογράφος

Γκαλιμάνας Απόστολος, Αρχιτέκτονας

Η παρούσα μελέτη βασίστηκε στην «Στερέωση – Αποκατάσταση Ι.Ν. Γενέσιου Θεοτόκου» Δεκέμβριος 2009 η οποία συντάχθηκε από τον Γκαλιμάνα Απόστολο με την συνδρομή του Αρχιτέκτονα Κουνάβου Δημήτριου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ**
 - α. Ιστορικά**
 - β. Αρχιτεκτονική**
 - γ. Εσωτερικό**
 - δ. Χρονολόγηση**
 - ε. Τοιχογραφίες**
- 2. ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ - ΦΘΟΡΕΣ**
- 3. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ**
- 4. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΜΕΣΩΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ**
- 5. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ (ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ)**
- 6. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ**
 - α. Στέγη**
 - β. Τοιχοποιίες ναού**
 - γ. Δάπεδα**
 - δ. Περιβάλλον χώρος**
- 7. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΟΝΙΑΜΑΤΩΝ**
- 8. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ**
- 9. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΧΕΔΙΩΝ**

ΜΟΝΗ ΓΕΝΕΣΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΙΣΤΡΟΥΝΙΟΥ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

α. Ιστορικά

Η μονή Γενεσίου της Θεοτόκου βρίσκεται λίγο πριν το χωριό Σιστρούνι του Δήμου Λάκκας Σουλίου και απέχει περίπου 50 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης των Ιωαννίνων. Σύμφωνα με την παράδοση, το μοναστήρι ιδρύθηκε το 1156 σε διαφορετική θέση από αυτή που βρίσκεται σήμερα, γεγονός που δεν επιβεβαιώνει η σημερινή μορφή του. Για λόγους που δεν είναι σήμερα γνωστοί, καταστράφηκε και ανοικοδομήθηκε στη σημερινή τοποθεσία.

Η περιοχή αποτελεί τόπο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Εκεί βρίσκονται οι πηγές του ποταμού Αχέροντα, με αποτέλεσμα το υδάτινο στοιχείο να κάνει αρκετά έντονη την παρουσία του. Αιωνόβια πλατάνια και άλλα υδρόφιλα φυτά συμπληρώνουν το τοπίο γύρω από τη μονή του Γενεσίου της Θεοτόκου.

Η περιοχή είναι ιστορικής σημασίας. Ο καθηγητής Σωτήριος Δάκαρης αναφέρει ότι εκατέρωθεν της κοίτης του ποταμού Αχέροντα και στα όρη του Σουλίου υπήρχαν ακροπόλεις (Σιστρούνι, Βροσίνα, Παρδαλίτσα, κ.α.), τις οποίες χρονολογεί στον ύστερο 5^ο αιώνα π.Χ.. Αυτές, σύμφωνα με τον ίδιο, όριζαν τα μεταγενέστερα όρια Μολοσίας και Θεσπρωτίας. Νεότερα αρχαιολογικά στοιχεία, ωστόσο, τοποθετούν χρονολογικά τις συγκεκριμένες ακροπόλεις στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ., στα πλαίσια των προσπαθειών του βασιλιά Πύρρου να εξασφαλίσει την ασφάλεια των οδικών αρτηριών και των καλλιεργήσιμων εκτάσεων της περιοχής.

Επίσης, σε πολύ κοντινή απόσταση από τη μονή αποκαλύφθηκαν τα ερείπια καθώς και μέρος του ψηφιδωτού δαπέδου ρωμαϊκού βαλανείου, ενώ έχουν εντοπιστεί και αρχιτεκτονικά λείψανα βασιλικής που ανάγονται στην παλαιοχριστιανική εποχή. Τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, που ενδεχομένως προέρχονται από το κτίσμα, βρέθηκαν στο χώρο που περιβάλλει το μνημείο και φυλάσσονται σήμερα στο νάρθηκα του ναού. Ένα τμήμα

κιονίσκου, ένα τμήμα θωρακίου και δύο τμήματα επιστυλίου, εκ των οποίων το ένα φέρει ανάγλυφη μεγαλογράμματη επιγραφή, αποτελούν μάρτυρες της ύπαρξης μνημείων κατά τους πρώτους αιώνες μετά Χριστόν.

β. Αρχιτεκτονική

Σήμερα, από τη μονή σώζεται μόνο το καθολικό που περιβάλλεται από περιβολότοιχο, η θύρα του οποίου ανοίγεται στη νοτιοανατολική γωνία. Το έδαφος στο νότιο τμήμα του αύλειου χώρου είναι ομαλό, σε αντίθεση με το βόρειο, όπου διαπιστώνεται απότομη κλίση του εδάφους, ενώ στη δυτική πλευρά του ναού υπάρχει είδος αναλημματικού τοίχου. Το άλλοτε καθολικό της μονής αποτελείται από το Ιερό, τον κυρίως ναό και το νάρθηκα, ο οποίος επικοινωνεί με τον κυρίως ναό με μικρή τοξωτή θύρα, που ανοίγεται στον ανατολικό του τοίχο, και ανήκει σε μεταγενέστερη φάση. Εξωτερικά στην ανατολική πλευρά εξέχει η ασίδα του Ιερού. Ο ναός είναι κτισμένος με αργολιθοδομή και καλύπτεται με δίρριχτη στέγη από μαύρη σχιστόπλακα.

Η τοιχοδομία κατά μήκος της νότιας πλευράς, στο νότιο τμήμα της ανατολικής πλευράς καθώς και σε τμήμα της ασίδας διακρίνεται για το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Η βόρεια πλευρά του κυρίως ναού και του Ιερού, στο μέσον της οποίας υπάρχει μεταγενέστερη αντηρίδα, καλύπτεται από στρώμα κονιάματος. Ωστόσο, εντοπίζεται πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία μόνο στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου, όπως φαίνεται από κάποια ίχνη που αποκαλύπτονται κυρίως στο κάτω μέρος του. Αυτό αποδεικνύει ότι στην ίδια θέση υπήρχε βυζαντινός ναός, τμήμα του οποίου ενσωματώθηκε στο μεταγενέστερο κτίσμα.

Ο υπερυψωμένος πολυεδρικός τρούλος του ναού αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του. Περιμετρικά, φέρει στενά φωτιστικά ανοίγματα, ώστε να φωτίζεται ο χώρος του κυρίως ναού. Διακοσμείται με διπλή λίθινη οδοντωτή ταινία στο επάνω μέρος του τυμπάνου και με μικρές τοξωτές εσοχές στην κορυφή των φωτιστικών ανοιγμάτων του, οι οποίες φέρουν τοιχογραφημένες στηθαίες μορφές αγίων.

Η τοιχοδομία στη βορειοανατολική γωνία του μνημείου καθώς και στο βόρειο τμήμα της αφίδας είναι κατασκευασμένη με αργολιθοδομή, κατά το ψευδοϊσοδομικό σύστημα. Από άγνωστες μέχρι στιγμής αιτίες, φαίνεται ότι το συγκεκριμένο τμήμα του ναού καταστράφηκε και ανακατασκευάστηκε σε μεταγενέστερη φάση. Επιπλέον, η παραπάνω υπόθεση γίνεται πιο πειστική, παρατηρώντας την αφίδα του Ιερού, όπως σώζεται σήμερα, που είναι έκκεντρη. Πιθανόν, η παραμόρφωσή της να οφείλεται στο γεγονός ότι κατέστη αρκετά δύσκολη η συναρμογή της βυζαντινής με τη μεταγενέστερη κατασκευή.

Ο νάρθηκας, χαμηλότερος από το υπόλοιπο οικοδόμημα, είναι πιθανότατα σύγχρονος με την ανοιχτή στοά (χαγιάτι) που υπάρχει στη νότια εξωτερική πλευρά του ναού. Η στοά στη στενή ανατολική και στη νότια πλευρά της διαμορφώνεται από λίθινα τόξα που βαίνουν σε μικρούς λίθινους κιονίσκους με λίθινη βάση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κιονίσκος στο διπλό τοξωτό άνοιγμα της ανατολικής πλευράς, ο οποίος στο μέσον του φέρει κόμπο. Στην εξωτερική του όψη, το δίλοβο άνοιγμα κοσμείται με λίθινο τόξο, που περιβάλλεται από απλή σειρά πλίνθων.

Σήμερα, η πρόσβαση στο ναό γίνεται από τη θύρα στο νότιο τοίχο, που αποτελεί μεταγενέστερη διάνοιξη στη βυζαντινή τοιχοποιία. Ίχνη θύρας της αρχικής φάσης εντοπίζονται εξωτερικά στο ανατολικό τμήμα του νότιου τοίχου, το τόξο της οποίας διαμορφώνεται με απλή σειρά πλίνθων. Η θύρα αυτή τοιχίστηκε μεταγενέστερα, μετά την τοιχογράφηση του καθολικού, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την υπάρχουσα ημικατεστραμμένη αφιερωματική επιγραφή, στο εσωτερικό του ναού, η οποία είναι τοποθετημένη στο αρχικό υπέρθυρο. Πρόσφατες παρατηρήσεις στην τοιχοποιία του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού έδειξαν επίσης την ύπαρξη σε παλαιότερη φάση θύρας, συμμετρικής της αρχικής νότιας. Μια ακόμη τοξωτή θύρα ανοίγεται στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα, με τοξωτό λίθινο υπέρθυρο που περιβάλλεται από πλίνθους. Στο επάνω μέρος σχηματίζεται τοξωτή εσοχή που διακοσμείται με την παράσταση της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, η κεφαλή της οποίας είναι κατεστραμμένη.

Τα πολύ στενά φωτιστικά ανοίγματα, τρία στη νότια και τρία στη βόρεια πλευρά του οικοδομήματος, βρίσκονται ψηλά, κάτω από την απόληξη της στέγης. Δύο παράθυρα στην ανατολική όψη φωτίζουν το Ιερό, ενώ ένα μικρό άνοιγμα υπάρχει στο βόρειο τοίχο του νάρθηκα. Συμπληρωματικά, η φωτεινότητα του εσωτερικού του ναού ενισχύεται από τις φωτιστικές θυρίδες του τρούλου.

γ. Εσωτερικό

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το χτιστό τέμπλο, ενώ δύο σειρές από ζεύγη κίωνων διακρίνουν τον κυρίως ναό σε τρία κλίτη. Οι κίονες είναι πιθανόν λιθόκτιστοι και δεν παρουσιάζουν καθ' ύψος πλήρη ευθυγράμμιση. Στο επάνω μέρος τους φέρουν κιονόκρανο μορφής κουλουροπουραμιδοειδούς, με γραπτό γεωμετρικό διάκοσμο.

Μικρή ημικυλινδρική εσοχή δημιουργείται στο πάχος του ανατολικού τοίχου της Πρόθεσης, ενώ μια μικρότερων διαστάσεων υπάρχει στο βόρειο τοίχο. Στο επάνω μέρος του τέμπλου υψώνονται δύο πεσσοί, ισόπαχοι με το τέμπλο, που αποτελούν δομικά στοιχεία του ναού. Ανάμεσα στους πεσσούς και τους κίονες διαμορφώνονται τοξοστοιχίες. Μεταξύ αυτών και των πλευρικών τοίχων διαμορφώνονται με τη σειρά τους τυφλοί τρούλοι που ωστόσο παρουσιάζουν μεγάλη ανομοιομορφία, καθώς δείχνουν μια πεπλατυσμένη μορφή. Ο υπερυψωμένος τρούλος βαίνει στους πεσσούς και στους δύο ανατολικούς κίονες του κυρίως ναού.

δ. Χρονολόγηση

Το πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας, κατά το οποίο μονή ή διπλή σειρά ακανόνιστων πλίνθων είναι τοποθετημένοι κάθετα και οριζόντια, περιβάλλοντας τους ορθογώνιας διατομής λίθους, αποτελεί μάρτυρα της βυζαντινής χρονολόγησης του μνημείου. Συγκεκριμένα, η τοιχοποιία κατά μήκος του νότιου τοίχου, στο νότιο τμήμα της ανατολικής πλευράς, στο νότιο τμήμα της απίδας και στο κάτω μέρος του δυτικού τμήματος του βόρειου τοίχου και το πλίνθινο τόξο που διακοσμούσε την αρχική θύρα του ναού στο

νότιο τοίχο συνηγορούν σε μια χρονολόγηση της αρχικής φάσης του μνημείου στα χρόνια του «Δεσποτάτου της Ηπείρου», πιθανόν ο 13^{ος} - 14^{ος} αιώνας, εποχή κατά την οποία το Σιστρούνι αναφέρεται στο χρυσόβουλλο που εξέδωσε το 1319 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος.

Τα τμήματα της μεταγενέστερης τοιχοποιίας ανάγονται στη μεταβυζαντινή περίοδο. Συγκεκριμένα, τέτοια τμήματα εντοπίζονται στη βορειοανατολική γωνία του ναού, μέχρι περίπου το ύψος της αντηρίδας που υπάρχει στο βόρειο τοίχο, και αποτελούν επισκευές-επεμβάσεις. Μεταγενέστερος είναι επίσης ο νάρθηκας και η ανοικτή στοά του ναού. Η τοιχογράφηση του εσωτερικού του ναού, που ανάγεται πιθανόν στο β΄ μισό του 18^{ου} αιώνα, μας επιτρέπει να ορίσουμε τη μεταβυζαντινή επέμβαση ενδεχομένως στις αρχές του αιώνα.

ε. Τοιχογραφίες

Το εσωτερικό του ναού είναι κατάγραφο από αγιογραφίες. Στο ιερό εικονίζεται στην κόγχη η Παναγία Πλατυτέρα, ενώ σε δύο ζώνες παριστάνεται η σκηνή της Κοινωνίας των αποστόλων και οι συλλειτουργούντες ιεράρχες. Οι θόλοι που καλύπτουν το ιερό διακοσμούνται με την Αγία Τριάδα στο κέντρο, το Χριστό στον τύπο του Εμμανουήλ στο χώρο της Πρόθεσης και το Χριστό ως *Βασιλέα και Μέγα Αρχιερέα*, σύμφωνα με τη συνοδευτική επιγραφή, στο χώρο του Διακονικού.

Στον κυρίως ναό, σχηματίζονται συνολικά εννέα θολωτές επιφάνειες οι οποίες είναι επίσης διακοσμημένες κυρίως με τη μορφή του Χριστού σε διάφορες απεικονίσεις. Στο μεσαίο και υπερυψωμένο τρούλο εικονίζεται ο Χριστός Παντοκράτορας, ενώ στους πλάγιους θόλους η Παναγία βόρεια, και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος νότια. Ακολουθώς, παριστάνεται στον κεντρικό θόλο ο Χριστός ως Μεγάλης Βουλής Άγγελος, πλαισιωμένος από χερουβείμ και αγγελικές μορφές, ο Χριστός ως Ζωοδότης στο βόρειο φουρνικό και ο Χριστός ως *Αμνός του Θεού*, σύμφωνα με την επιγραφή, στο νότιο. Τέλος, στο δυτικό τμήμα του κυρίως ναού, στο κεντρικό θόλο παριστάνεται ο Χριστός σε δόξα πλαισιωμένος από αγγελικές δυνάμεις, ένθρονη η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα

στο βόρειο και η Παναγία Βρεφοκρατούσα στο νότιο. Σκηνές από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη πλαισιώνουν τις παραστάσεις των φουρνικών, ενώ στα εσωράχια των τοξοστοιχιών αναπτύσσονται σκηνές από τον κύκλο του Ακάθιστου Ύμνου.

Οι πλάγιοι τοίχοι στο βόρειο και νότιο κλίτος του κυρίως ναού διακοσμούνται με πλήθος αγιολογικών σκηνών και τοιχογραφημένων αγίων. Συγκεκριμένα, στην ανώτερη ζώνη εικονίζονται επεισόδια από την Παλαιά Διαθήκη. Ακολουθούν πιο κάτω σε δύο παράλληλες ζώνες, μέσα σε ερυθρά διάχωρα, σκηνές από τα Πάθη και σκηνές από τα θαύματα του Χριστού, αντίστοιχα. Τέλος, σε μια στενότερη ζώνη παριστάνονται στηθαίοι αγίες και άγιοι μέσα σε μετάλλια, ενώ η χαμηλότερη ζώνη κοσμείται με μορφές ολόσωμων μετωπικών αγίων. Στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού, στο κέντρο, παριστάνεται η σκηνή της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Ο νάρθηκας φέρει επίσης τοιχογραφίες μόνο στον ανατολικό τοίχο. Κάτω από την τριγωνική απόληξη του στεγάστρου εικονίζεται ο Χριστός σε δόξα, πλαισιωμένος από την Παναγία, τον Πρόδρομο, αγγέλους και προφήτες μέσα σε νέφη. Ακολούθως, σε μια δεύτερη ζώνη εικονίζεται η σκηνή της Ετοιμασίας του Θρόνου που πλαισιώνεται από τους ένθρονους αποστόλους, κάτω από τοξωτά πλαίσια, και πίσω από αυτούς πλήθη αγγέλων. Στην παρακάτω ζώνη παριστάνεται η Μέλλουσα Κρίση, χαρακτηριστικό θέμα πολλών ναών στην Ήπειρο. Η σκηνή πλαισιώνεται από πρόσωπα και επεισόδια της Παλαιάς Διαθήκης, όπως οι Πρωτόπλαστοι και ο Μωσής κατά την Έξοδο, καθώς και από την Καινή Διαθήκη, όπως η Θεοτόκος, άγιοι και ο απόστολος Παύλος. Τέλος, σε μια τέταρτη ζώνη υπάρχουν στηθαίες σε ερυθρά διάχωρα οι μορφές του Χριστού, της Παναγίας, του Ιωάννη του Προδρόμου και του Αγίου Δονάτου, που έχουν αποδοθεί έτσι ώστε να μιμούνται δεσποτικές εικόνες.

Το χτιστό τέμπλο είναι αγιογραφημένο και στις δύο του όψεις. Στην εσωτερική όψη εικονίζονται στην κάτω ζώνη ολόσωμοι ιεράρχες σε μετωπική στάση να ευλογούν και να κρατούν κλειστό κώδικα και στην επάνω επίσης ιεράρχες σε μετάλλια. Αντίστοιχα, στην εξωτερική στο ύψος των δεσποτικών

εικόνων, εικονίζονται σε ερυθρά διάχωρα, από αριστερά ο άγιος Νικόλαος, η Γέννηση της Θεοτόκου, η Παναγία ένθρονη Βρεφοκρατούσα, ο Χριστός Βασιλεύς και Μέγας Αρχιερέας, ο Ιωάννης ο Πρόδρομος και η σκηνή της Κοίμησης της Θεοτόκου. Στο επιστόλιο παριστάνεται στο μέσον η σκηνή της Δέησης, πλαισιωμένη από τους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ και τους αποστόλους ένθρονους μέσα σε τοξωτά πλαίσια. Ως επίστεψη φέρει ξύλινη διάτρητη σύνθεση με τα λυπηρά.

Αξιοπρόσεκτες είναι οι διακοσμητικές ταινίες με φυτικά που κοσμούν το τέμπλο, ανάμεσα στις εικονογραφημένες ζώνες. Σε χαμηλό ανάγλυφο αναπτύσσεται χρυσός κυματοειδής φυλλοφόρος βλαστός με ρόδακες επίσης χρυσού χρώματος, σε πράσινο και ερυθρό βάθος, που εναλλάσσεται. Η ταινία πλαισιώνεται από στενότερες ταινίες με χρυσά φύλλα άκανθας σε μπλε βάθος. Παρόμοια είναι και η ανάγλυφη διακόσμηση που φέρει το χτιστό τέμπλο του ναού του Αγίου Αθανασίου στη Μουκοβίνα.

Η εσωτερική διακόσμηση του ναού αποτελεί έργο λαϊκού αγιογράφου που, παρά τις αβλεψίες και την αδυναμία του να προσαρμόσει κατά τόπους τις μορφές στις αρχιτεκτονικές επιφάνειες του ναού, εντυπωσιάζει με την ποικιλία των σκηνών και τα έντονα χρώματα των ενδυμάτων των μορφών. Τα περιγράμματα είναι έντονα, ενώ διακρίνεται η μέτρια προσπάθεια του καλλιτέχνη για την απόδοση σκιών στα πρόσωπα.

Η συνοδευτική αφιερωματική επιγραφή που βρίσκεται στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, επάνω από τη σφραγισμένη σήμερα αρχική θύρα, είναι ημικατεστραμμένη, με συνέπεια την αδυναμία ανάγνωσης του έτους φιλοτέχνησης των αγιογραφιών. Με βάση τα εικονογραφικά, αλλά κυρίως τα τεχνοτροπικά στοιχεία μπορούμε να χρονολογήσουμε την τοιχογράφηση του καθολικού της μονής στο β' μισό του 18^{ου} αιώνα. Οι τοιχογραφίες του νάρθηκα είναι πιθανόν της ίδιας περιόδου, αλλά από διαφορετικό ζωγράφο.

Ωστόσο, σε κάποια σημεία διακρίνονται ίχνη παλαιότερου τοιχογραφημένου στρώματος, κάτω από το υπάρχον. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν παλαιότερα στρώματα κατά τόπους στο κατώτερο επίπεδο της εσωτερικής πλευράς του τέμπλου στο Ιερό, καθώς και στο βόρειο τοίχο του

κυρίως ναού, στο σημείο ακριβώς που υπάρχουν ίχνη ύπαρξης παλαιότερης θύρας, όπου αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα τοιχογραφίας με τα πόδια και την παρυφή του ενδύματος ολόσωμου αγίου. Τα παραπάνω στοιχεία, εξαιτίας του ότι είναι ελάχιστα, δεν μας επιτρέπουν να εξαγάγουμε ικανοποιητικά συμπεράσματα σχετικά με τη χρονολόγηση των παλαιότερων τοιχογραφιών.

Αναμφισβήτητη είναι η ύπαρξη μιας οικιστικά οργανωμένης περιοχής ήδη από την αρχαιότητα. Τα αρχαία αρχιτεκτονικά λείψανα και ακολούθως τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία που σώζονται στο χώρο κάνουν σαφές το γεγονός της αδιάκοπης οικιστικής χρήσης της περιοχής. Ωστόσο, οι διάφορες φυσικές ή άλλες καταστροφές που έχει υποστεί ο ευρύτερος χώρος κατά τη διάρκεια των αιώνων δεν επιτρέπουν να σχηματίσουμε έστω και αμυδρά την εικόνα της περιοχής τους βυζαντινούς χρόνους.

2. ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ - ΦΘΟΡΕΣ

Η γενική εικόνα που παρουσιάζει το μνημείο, τόσο από στατικής όσο και γενικότερα, κρίνεται μέτρια, κυρίως λόγω της γήρανσης των υλικών κατασκευής του, των δύσκολων καιρικών συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή και των άστοχων παρεμβάσεων και εργασιών που κατά καιρούς εκτελέσθηκαν στο ναό. Ουσιαστικό ρόλο επίσης στην παθολογία του παίζουν, οι τεχνικές που εφαρμόσθηκαν κατά την κατασκευή του, καθώς και τα υλικά δόμησης.

Αναλυτικά τα προβλήματα που διαπιστώνονται και χρήζουν άμεσων στερεωτικών παρεμβάσεων είναι:

- Οι σποραδικές φθορές στο υλικό επικάλυψης της στέγης του κυρίως ναού, αλλά και των στεγών του νάρθηκα και του χαγιατιού, οι οποίες οφείλονται στην καταστροφή από τον παγετό των σχιστοπλακών, αλλά και στην φθορά μερικών ξύλινων ζευκτών.
- Η μερική αποκόλληση των ξύλινων ελκυστήρων από την τοιχοποιία στη γέννηση των τόξων του κυρίως ναού και σε κάποιες περιπτώσεις η ολική καταστροφή τους, που είχε σαν αποτέλεσμα τον σχηματισμό ρηγματώσεων στα λίθινα κλειδιά των τόξων, κυρίως του Ιερού.
- Η απόκλιση από την κατακόρυφο του εσωτερικού τμήματος της τοιχοποιίας στην νότιοανατολική γωνία του ναού.
- Η εξασθένηση σε μεγάλο βαθμό του συνδετικού κονιάματος των αρμών, μεγάλου τμήματος της τοιχοποιίας του μνημείου, με αποτέλεσμα την εμφάνιση υγρασίας στις εσωτερικές τοιχογραφημένες επιφάνειες της τοιχοποιίας.
- Η καταστροφή μεγάλου τμήματος από το υπάρχον πλακόστρωτο δάπεδο του χαγιατιού.
- Ο περιβάλλον χώρος του ναού, ο οποίος είναι κατάφυτος με ανεξέλεγκτη βλάστηση. Τα όμβρια δεν ελέγχονται και απορρέουν επιφανειακά, διαβρώνοντας τα θεμέλια.

- Ο λίθινος μαντρότοιχος, έχει υποστεί εκτεταμένες φθορές στην στέψη του και παρουσιάζει σε τμήματά του μερική απόκλιση από την κατακόρυφο.
- Το πλακοστρωμένο δάπεδο του ναού, αν και είναι σε αρκετά καλή κατάσταση, ως προς την δομή του υλικού του, έχει αλλοιωθεί μορφολογικά λόγω της εφαρμογής ασβέστη στους αρμούς μεταξύ των πλακών.
- Οι τοιχογραφημένες επιφάνειες, λόγω της εισερχόμενης υγρασίας από την τοιχοποιία, παρουσιάζουν μεγάλη συγκέντρωση αλάτων, τριχοειδείς ρηγματώσεις και απολεπίσεις και χρήζουν άμεσων στερεωτικών εργασιών από εξειδικευμένο συνεργείο συντηρητών.

3. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

Οι προτάσεις επέμβασης που είναι απαραίτητες να εκτελεστούν στο μνημείο, συντάχθηκαν με γνώμονα τα παρακάτω κριτήρια:

1. Να διαφυλαχθεί η ιστορικότητα και η μορφολογία του μνημείου.
2. Να μην αποτελεί αποκλειστικά επέμβαση διατήρησης και στερέωσης, αλλά και ανάδειξης της ιστορικότητας και της μορφής του μνημείου.
3. Οι προβλεπόμενες από τη μελέτη συμπληρώσεις με νέα υλικά, όταν αυτό απαιτείται και είναι εφικτό, θα είναι αντιστρεπτές και θα διαχωρίζονται με σαφήνεια από τις παλαιές οικοδομικές φάσεις.
4. Όλες οι προβλεπόμενες εργασίες θα εκτελεστούν με όσο το δυνατόν απλές μεθόδους στερέωσης, ώστε να μη διαταραχθεί η στατική επάρκεια του μνημείου και να μη αλλοιωθεί η μορφή του.

4. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΜΕΣΩΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ

Πριν την έναρξη των εργασιών στερέωσης, θα πρέπει να εκτελεστούν μία σειρά εργασιών που σκοπό έχουν να προστατευθούν όλα τα ευαίσθητα, ευπαθή και σημαντικά από καλλιτεχνικής άποψης μέρη του ναού, όπως αυτά είναι το σύνολο των τοιχογραφιών του, και οι πλίνθοι που αποτελούν δομικό στοιχείο της τοιχοποιίας του μνημείου.

Συγκεκριμένα, απαιτείται να εκτελεστούν άμεσες εργασίες στερέωσης της επιφάνειας των τοιχογραφιών, από εξειδικευμένο συνεργείο συντηρητών. Η συστηματική συντήρηση και ανάδειξη της αισθητικής των τοιχογραφιών θα γίνει μετά την ολοκλήρωση των στερεωτικών εργασιών στο ναό. Η μελέτη άμεσων σωστικών εργασιών στερέωσης των τοιχογραφιών, αλλά και η ολοκληρωμένη μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών έχει εγκριθεί από το ΥΠΠΟΤ με την αρ. ΥΠΠΟΤ/ΣΥΝΤ/Φ08/3828/89545/9-09-2011.

5. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ (ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ)

1. Γενικοί καθαρισμοί στο εσωτερικό και τον περιβάλλοντα χώρο του ναού, προκειμένου να απομακρυνθούν άχρηστα αποθηκευμένα υλικά και φυτά τα οποία έχουν αναπτυχθεί περιμετρικά του μνημείου.
2. Επισκευές, ενισχύσεις και στερεώσεις όλων των δομικών στοιχείων, όπου απαιτείται.
3. Αντικατάσταση των φθαρμένων ή κατεστραμμένων στοιχείων με νέα ίδιας μορφής, ποιότητας υλικών και τεχνικής, διαφοροποιούμενα κατ' ελάχιστον με τα αυθεντικά.

6. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

α. Στέγη

Οι εργασίες για την επισκευή της στέγης θα πραγματοποιηθούν με την ακόλουθη σειρά.

- Τοποθέτηση μεταλλικών ικριωμάτων σε όλη την εξωτερική περίμετρο της τοιχοποιίας του ναού και έως του ύψους της κρηπίδας, προκειμένου να διευκολυνθεί το συνεργείο των τεχνιτών στην επισκευή της επικάλυψης της στέγης.
- Ανάσυρση της σχιστόπλακας, σε όλη την έκταση της στέγης (Κυρίως Ναός, νάρθηκας και χαγιάτι) διαλογή και αποθήκευση των τεμαχίων που είναι κατάλληλα προς επανατοποθέτηση.
- Έλεγχος για την ύπαρξη ρηγματώσεων, κυρίως στα κλειδιά των τόξων τα οποία ανάλογα με την περίπτωση θα πρέπει να επισκευαστούν με λιθοσσυραφή ή ενέματα σύμφωνα με την υπόδειξη της Υπηρεσίας μας.
- Έλεγχο στα φέροντα στοιχεία της ξυλοστέγης του νάρθηκα και του χαγιατιού και αντικατάσταση των τυχόν φθαρμένων τεμαχίων με καινούρια ίδιας διατομής, μορφής και είδους ξυλείας.

- Στερέωση των περιμετρικών τοιχοποιιών και της κρηπίδας με κονίαμα και συμπλήρωση-αντικατάσταση των κατεστραμμένων τεμαχίων.
- Έλεγχο κατάστασης υδρορροών για τυχόν φθορές, επισκευή και τοποθέτηση νέων ίδιας μορφής (γαλβανιζέ ημικυκλικής διατομής) όπου δεν υπάρχουν (χαγιάτι, νάρθηκας).
- Επανατοποθέτηση της κατάλληλης προς επανάχρηση σχιστόπλακας και συμπλήρωση με καινούρια ίδιου τύπου.
- Σε τμήματα όπου η στέγη συναντάται με τις κατακόρυφες επιφάνειες των τοιχοποιιών, είναι απαραίτητη η τοποθέτηση φύλλου μολύβδου, για προστασία από τα όμβρια.

β. Τοιχοποιίες ναού

Η επισκευή των τοιχοποιιών θα περιλαμβάνει τις παρακάτω εργασίες.

- Καθαρισμός όλων των υπολειμμάτων από αυτοφυή και αναρριχώμενα φυτά.
- Καθαρισμός των ασβεστωμάτων στο σύνολο της τοιχοποιίας και των πεζουλιών με υδροβολλή χαμηλής πίεσης.
- Στερέωση και αποκατάσταση της τοιχοποιίας του ναού, με την εφαρμογή νέων αρμολογημάτων και τη συρραφή των ρηγματώσεων με λιθοσυραφή.
- Θα καθαιρεθούν αποκλειστικά και μόνο τα σαθρά αρμολογήματα και θα γίνει σημειακή συμπλήρωση στο σύνολο των τοιχοποιιών.
- Θα καθαιρεθούν τα τσιμεντοκονιάματα του δυτικού τυμπάνου του κυρίως ναού πάνω από τη στέγη του νάρθηκα και θα αντικατασταθούν με νέο αρμολόγημα.
- Δεν θα γίνουν επεμβάσεις στην τοιχοποιία της νότιας πλευράς του κυρίως Ναού η οποία είναι Βυζαντινής περιόδου και δεν παρουσιάζει προβλήματα..
- Θα καθαιρεθούν τα νεότερα επιχρίσματα στη νότια πλευρά του ναού στη ζώνη πάνω από τη στέγη του χαγιάτιού.

Για την στεγάνωση αλλά και την ενίσχυση των ιδιοτήτων της λιθοδομής, προτείνεται η εφαρμογή αρμολογημάτων με τμηματική διαδικασία ανά ζώνες, αρχή γενομένης από την κορυφή της τοιχοποιίας και προς τα κάτω.

Καθαρισμός των αρμών, από τα υπάρχοντα σαθρά κονιάματα, ή των νεώτερων αρμολογημάτων από τσιμέντο, με μεγάλη προσοχή και σε βάθος 4 εκ. περίπου, με μεταλλικά άγκιστρα και βελόνια. Θα επακολουθήσει καθαρισμός με σκουπάκι και πεπιεσμένο αέρα για την απομάκρυνση της σκόνης.

Βρέξιμο των αρμών και των επιφανειών προς αρμολόγημα με αρκετή ποσότητα νερού, ώστε να αποφευχθεί η απότομη ξήρανση του προς εφαρμογή κονιάματος.

Η εφαρμογή του νέου κονιάματος (η σύσταση του οποίου δίνεται παρακάτω), θα γίνει με προσοχή ανάμεσα από τους αρμούς, με λεπτά μυστριά και λαβίδες. Ο αρμός θα

καλύπτει ένα μικρό τμήμα του περιγράμματος των λίθων και θα καθαρίζεται ώστε να διαγράφεται καθαρά η μορφή του.

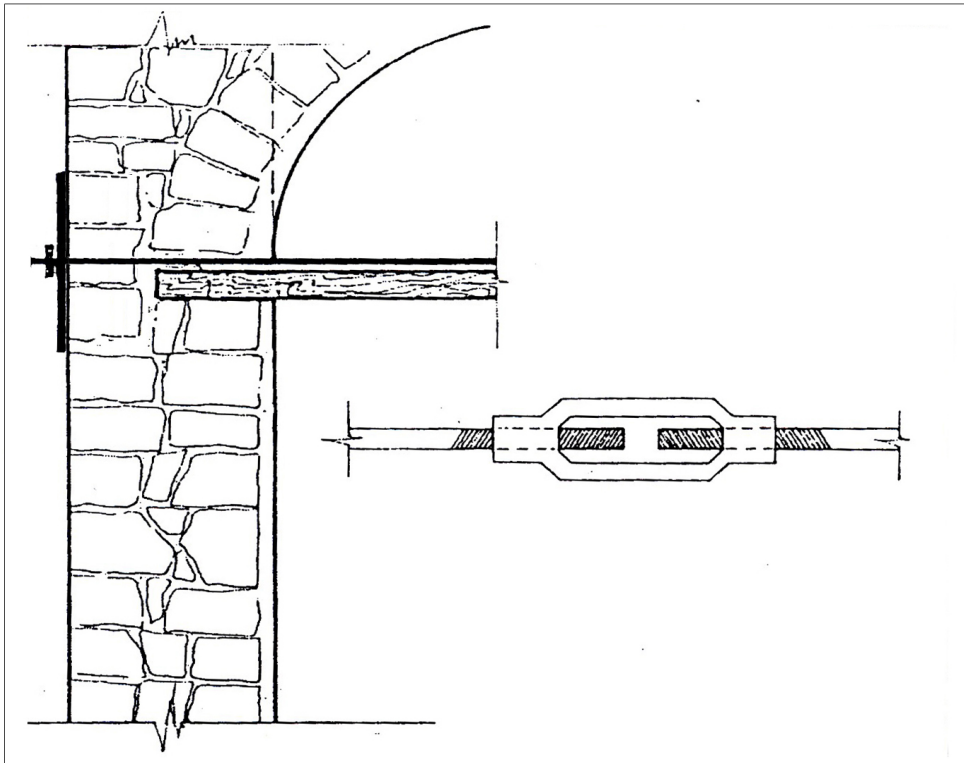
- Στη νοτιοανατολική γωνία του ναού στο Ιερό, όπου η τοιχοποιία εμφανίζει εσωτερικά ρωγμή και απόκλιση από την κατακόρυφο ενώ εξωτερικά δεν παρουσιάζει καμία φθορά, θα γίνει έλεγχος σε συνεργασία με εξειδικευμένους συντηρητές για την κατάσταση της τοιχοποιίας και την πιθανή στερέωση της με τη χρήση ενεμάτων.
- Αντικατάσταση όσων ελκυστήρων είναι κατεστραμμένοι με νέους ίδιας μορφής και ενίσχυση των υπαρχόντων ξύλινων, με τη χρήση ανοξείδωτων μεταλλικών βεργών διατομής Φ25

Η τοποθέτησή τους θα γίνει πάνω από τους υπάρχοντες ξύλινους, ώστε η συγκεκριμένη επέμβαση να μην επηρεάσει την δομή, και την δεδομένη αισθητική του ναού. Η αγκύρωσή τους θα επιτευχθεί με μεταλλικές πλάκες, διατομής 30mm και διαστάσεων 300X300 mm ή αλλού τύπου αγκύρωσης η οποία θα υποδειχθεί από την Υπηρεσία μας κατά την διάρκεια των εργασιών, στις εξωτερικές παρειές της τοιχοποιίας

Στο μέσον κάθε ελκυστήρα θα κατασκευασθεί αρμοκλείδα, για διευκόλυνση κατά τη διάρκεια της τοποθέτησής του και για την λειτουργία του στην παραλαβή της αξονικής δύναμης, από την αρχή της τοποθέτησής του.

Για την επάρκεια των ελκυστήρων, έχουν ληφθεί οι παρακάτω παραδοχές:

Φορτία:	Στέγη	200 kg/m ²
	Γέμισμα-Μπάζωμα	300kg/m ²
	Θόλοι	900kg/m ²
	Χιόνι	100kg/m ²

Λεπτομέρεια τοποθέτησης των ελκυστήρων.

- Αντικατάσταση των κουφωμάτων των ανοιγμάτων, με νέα από ξύλο δρυός, τα οποία θα βερνικωθούν σε απόχρωση καρυδιάς,(μεσαίος τόνος).
- Τοποθέτηση υαλοστασίων στα ανοίγματα της πάνω στάθμης, με σύστημα εξαερισμού, απλό περσιδοτό από διαφανές γυαλί όπως θα υποδειχθεί από την Υπηρεσία μας.
- Επαναφορά της αντηρίδας στην αρχική κατασκευαστική της μορφή, με αποξήλωση του στεγάστρου της και συμπλήρωση της κατεστραμμένης - αλλοιωμένης τοιχοποιίας της. Επισκευή και στεγανοποίηση της τοιχοποιίας της με αρμολόγηση (με την τεχνική που αναφέρεται παραπάνω για την αποκατάσταση των τοιχοποιιών).

γ. Δάπεδα

- Καθαρισμός των πλακών του δαπέδου του κυρίως ναού από τα ασβεστώματα

- Καθαίρεση μόνο των φθαρμένων ασβεστολιθικών πλακών του δαπέδου του χαγιατιού και τοποθέτηση νέων ορθογωνισμένων, σε πλάτη 25 και 35 εκ. και ελεύθερου μήκους. Η διάστρωση των πλακών θα γίνει με τη χρήση μικρής ποσότητας κονιάματος. Δεν θα γίνει σκυροδέτηση του δαπέδου .

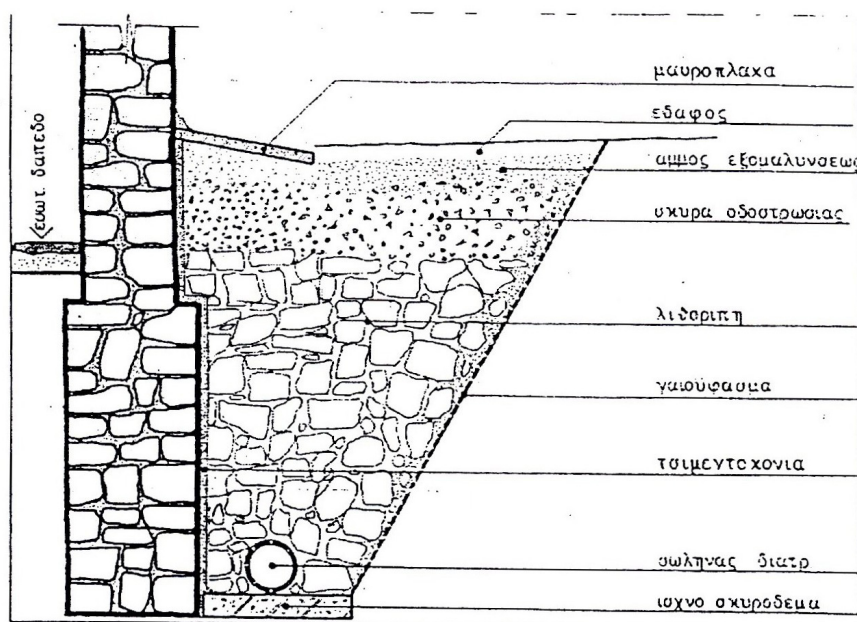
δ. Περιβάλλον χώρος

- Καθαίρεση των πεζουλίων στην βόρεια, την ανατολική και δυτική πλευρά του ναού επειδή συγκρατούν υγρασία.
- Καθαρισμός του συνόλου του αύλειου χώρου από φυτά, μπάζα και οικοδομικά υλικά. Έλεγχο για πιθανή ύπαρξη ιχνών τοιχοποιιών από παλιότερες βοηθητικές κατασκευές και προκτίσματα του ναού και δυνατότητα υποβάθμισης του επιπέδου περιμετρικά του ναού, ιδίως στην βόρεια πλευρά. Σε περίπτωση που δεν είναι δυνατόν να αφαιρεθούν οι επιχώσεις και να διαμορφωθεί χαμηλότερα το επίπεδο του εδάφους, θα κατασκευαστεί ντρενάζ (όπως περιγράφεται παρακάτω) σε όλο το μήκος της βόρειας εξωτερικής πλευράς του ναού, προκειμένου να απομακρυνθούν τα όμβρια και να σταματήσει το φαινόμενο της ανερχόμενης υγρασίας που παρατηρείται στην εσωτερική παρειά της βόρειας πλευράς.

Το ντρενάζ προτείνεται να φθάσει σε βάθος έως της στάθμης θεμελίωσης . Στο χαμηλότερο σημείο θα γίνει διάστρωση άοπλου σκυροδέματος, μπετόν καθαριότητας, πάχους περίπου 10 εκ., με ρήσεις στο κέντρο του ορύγματος. Επί του σκυροδέματος, θα τοποθετηθεί διάτρητος σωλήνας από PVC, διατομής Φ20, για τη συλλογή και απορροή των νερών.

Η εξωτερική επιφάνεια της τοιχοποιίας θα υδρομονωθεί σε δύο στάδια, εκ των οποίων το πρώτο αφορά στην εφαρμογή αρμολογήματος και το δεύτερο στην εφαρμογή ισχυρού ασβεστοκονιάματος, το οποίο αμέσως μετά τη ξήρανση, θα περαστεί με στεγανωτικό υλικό δύο στρώσεων.

Το κενό πάνω από τον σωλήνα πληρώνεται με στρώσεις από λιθορριπή, σκύρα οδοστρώσας, άμμο και το τελικό στρώμα της διαμόρφωσης του χώρου.

Λεπτομέρεια κατασκευής του ντρενάζ.

- Απομάκρυνση του ηλεκτρικού πίνακα της ΔΕΗ από την τοιχοποιία του ναού, και τοποθέτηση σε σημείο του περιβάλλοντα χώρου που ήδη έχει υποδειχθεί από την Υπηρεσία μας (κοντά στην ελιά), σε πεσσο που θα κατασκευαστεί από λιθοδομή.
- Απομάκρυνση όλων των καλωδίων που περιτρέχουν το μνημείο, δίνοντας μια όχι καλή εικόνα και εγκατάσταση νέου ηλεκτρολογικού δικτύου και φωτιστικών σωμάτων. Η τοποθέτηση θα γίνει από ηλεκτρολόγο ο οποίος θα υποβάλει σχετική μελέτη.
- Στερέωση, συμπλήρωση και αποκατάσταση του λίθινου μαντρότοιχου που περιβάλλει το ναό, καθώς και της αυλόθυρας. Οι εργασίες αφορούν κυρίως στη στερέωση και συμπλήρωση της στέψης, η οποία παρουσιάζει ιδιομορφία με τους τριγωνικούς λίθους και οι οποίοι θα πρέπει να επαναληφθούν.
- Για την ομαλότερη πρόσβαση στο μνημείο, προτείνεται η διαμόρφωση μικρού λιθόστρωτου από την στεγασμένη είσοδο του περιβολότοιχου, έως την είσοδο του χαγιατιού. Οι λίθοι θα είναι από

ασβεστολιθικά πετρώματα της περιοχής και θα τοποθετηθούν εν ξηρώ στο έδαφος, το οποίο θα έχει διαμορφωθεί κατάλληλα για το σκοπό αυτό. (Θα σκαφθεί όλη η διαδρομή σε πλάτος δύο (1,20) μέτρων και βάθους 20 εκ., και στο όρυγμα αυτό, αφού προηγουμένως διαστρωθεί με άμμο σπαστήρος, θα τοποθετηθούν οι λίθοι. Οι αρμοί που θα προκύψουν, θα πληρωθούν με άμμο).

- Επίσης θα διαμορφωθεί η πρόσβαση από την σκάλα, της πρόσφατα διαμορφωμένης διαδρομής έξω από τον περίβολο του ναού, μέχρι την είσοδο του περιβόλου με πλακόστρωτο δάπεδο ίδιων διαστάσεων και ίδιας μορφής με το παραπάνω.

7. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΟΝΙΑΜΑΤΩΝ

Το χρησιμοποιούμενο κονίαμα έχει καθορισθεί αφού λήφθηκαν οι παρακάτω παράμετροι:

- A. Τις φυσικές, χημικές και μηχανικές ιδιότητες των συστατικών της λιθοδομής.
- B. Τη γεωμετρία της λιθοδομής.
- Γ. Τα διαθέσιμα υλικά στην περιοχή και το εμπόριο.
- Δ. Εμπειρίες από ανάλογες επεμβάσεις σε αντίστοιχα μνημεία.

Το κονίαμα πρέπει να είναι αρκετά αραιό κατά τη διάρκεια της εφαρμογής, ώστε να δύναται να εισχωρήσει και να πληρώσει τα κενά που υπάρχουν στη λιθοδομή. Η μηχανική αντοχή του πρέπει να είναι του ίδιου επιπέδου με αυτή του υπάρχοντος κονιάματος. Κατά τη διάρκεια της πήξης πρέπει να μειωθεί στο ελάχιστο η πιθανότητα σχηματισμού διαλυτών αλάτων. Επιπρόσθετα θα πρέπει να παρεμποδισθεί η απώλεια νερού με την προσθήκη ειδικού πρόσμικτου, ώστε να μη διαταραχθεί η σταθερότητα της σύνθεσής του και να αποφευχθεί ο σχηματισμός επανθημάτων από άλατα στις εσωτερικές επιφάνειες της τοιχοποιίας του ναού, κυρίως όταν είναι τοιχογραφημένος.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, επιλέγονται τα υλικά με την ακόλουθη αναλογία:

- 2 μέρη άμμου ποταμίσιας κοσκινισμένης.

1 μέρος υδράσβεστου

1,5 μέρος θηραϊκή γη τριμμένη

Πλαστικοποιητή κονιαμάτων και ελάχιστο νερό.

Οι αναλογίες μπορούν να καθορισθούν επιτόπου του έργου, λαμβάνοντας υπόψη τις καιρικές συνθήκες της περιοχής, την χρωματική υφή του υπάρχοντος κονιάματος και την ποιότητα των υλικών.